

Tomka Béla

A TRIANON-TRAUMÁTÓL A SIKERES ALKALMAZKODÁSIG Új hangsúlyok az 1920-as évek magyar gazdaságának vizsgálatában *

Az I. világháború utáni évek Magyarországának gazdasági viszonyait régóta azonos séma szerint tárgyalják a történeti munkák. Olyannyira, hogy ha a „mesternarratíva” kifejezés alkalmazható az újabb magyar történelem egyik vagy másik korszakáról kialakított történeti elbeszélésekre, akkor az I. világháborút követő bő tíz év ilyen periódus. Földhözragadt gazdaságtörténészként nem merészkedem messzire, így csak röviden hivatkozom arra, hogy a jelenkori történelemelmélet olyan fontos alakja, mint Jörn Rüsen jelentős szerepet tulajdonít a mesternarratíváknak a közösségek identitásának kialakulása szempontjából.¹ Valóban: az I. világháború utáni magyarországi gazdasági helyzet illetve megváltozott gazdasági adottságok, az ezekre való reflexiók fontos alkotórészét adták a Trianont követő nemzeti önábrázolásnak és identitásnak.

Melyek tehát a fő elemei az 1920-as évek gazdaságtörténeti leírásának Magyarországon? Kiindulópontként az ország Trianon nyomán elszenvedett hatalmas területi, s ezzel gazdasági veszteségei szerepelnek. Megjelenik a háború és a forradalmak eredményeként bekövetkezett erős gazdasági dezorganizáció, amit fokozott az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági egységének felbomlása. Az új valuta megteremtése a történeti ábrázolás középontjában áll: például az egyik népszerű egyetemi gazdaságtörténeti tankönyvben a gazdasági válságig terjedő időszak viszonyait tárgyaló részek kétharmada a stabil pénz bevezetésével foglalkozik.² Az állampénzügyeken kívül a gazdasági nacionalizmusok ösztönözte importpótló iparosítás kap nagyobb hangsúlyt a vonatkozó munkákban, a stabilizációt követően azonban szinte azonnal megérkezik a nagy gazdasági világválság.³

Ez az ábrázolás mintegy előrevetíti a kudarcot, s ezzel kedvére tesz a Horthy-rendszert elmarasztaló baloldali és liberális diskurzusnak. Ugyanis megalapozza azt a következtetést, hogy ennek az időszaknak – csakúgy, mint a két világháború közötti periódus egészének – gazdasági dinamizmusa messze elmaradt a dualizmus korának teljesítményétől. Az ábrázolás illeszkedik Magyarország „megcsonkításának” diskurzusához is, mivel a Trianon okozta, szinte leküzdhetetlen nehézségekre helyezi a hangsúlyt, s a magyarság az

* A tanulmány a 2013. október 4-én a Parlamentben megrendezett *Gróf Bethlen István és kora* című konferencián elhangzott előadáson alapul. A szöveg megjelenik az Osiris Kiadónál a tanácskozás előadásait tartalmazó kötetben.

¹ Jörn RÜSEN: *Für eine interkulturelle Kommunikation in der Geschichte = Die Vielfalt der Kulturen*, szerk. Jörn RÜSEN – Michael GOTTLÖB – Achim MITTAG, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998, 23.

² *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*, szerk. HONVÁRI János, Aula, Budapest, 1996, 350–391.

³ Néhány további, a korszakkal foglalkozó gazdaságtörténeti munka: BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929*, Akadémiai, Budapest, 1966; BEREND T. Iván – SZUHAY Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*, Kossuth – Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1978; HONVÁRI János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*, Aula, Budapest, 2006.

események pusztá „elszenvedőjeként” jelenik meg benne. Bár a történészek elsősorban szakmai meggyőződésük alapján alakítják ki véleményüket erről a korról is, a szélesebb diskurzusokhoz való illeszkedés elősegítette az idézett narratíva népszerűségét.

Annak illusztrálására, hogy a szaktudományban továbbra is jelen van a Bethlen-korszak, illetve általában a két világháború közötti időszak gazdasági teljesítményének negatív megítélése, fiatal gazdaságtörténészek nemrég megjelent értékelését idézem, akikről nem állítható, hogy csupán megszokásból ismétlik mindezt: „A Monarchia piacából kiszakadva egy kis, iparilag elmaradott, nyitott gazdaság lehetőségeihez kellett igazítani a termelés szerkezetét. A nemzeti iparfejlesztés azonban [...] hozzájárult Magyarország növekvő gazdasági lemaradásához. [...] ebben az általános tőkeszegénység mellett a gazdasági és politikai elit mulasztásai is jelentős szerepet játszottak, hiszen voltak példák a megváltozott mozgástérhez történő sikeres alkalmazkodásra.”⁴ Magyarország tehát – így az értékelés – nemzetközi kontextusban is gyenge eredményt mutatott a vizsgált időszakban.

Az előbbieken idézett jelenségek – a gazdasági dezorganizációtól az importpótló iparosításig – természetesen léteztek, sőt fontos körülmények voltak, s helyet kell kapniuk minden ábrázolásban. Ám véleményem szerint a háború utáni konszolidáció ilyen elbeszélése egyoldalú képet közvetít a korról. Volt jónéhány olyan folyamat is, amely nehezen összeegyeztethető ezzel az ábrázolással. Tanulmányomban ezért amellet érvelek, hogy az 1920-as évek gazdaságának bemutatásában fontos szerepet kell kapniuk további szempontoknak is: különösen az alkalmazkodási és innovációs folyamatok, illetve a növekedési faktorok elemzésének. Ha ezekre is figyelünk, akkor túlléphetünk a pénzügyi stabilizáció intézkedéseinek pusztá leírásán, s jobban megfelelhetünk a gazdaságtörténet-írás szakmai szempontjainak. Utóbbiak között kitüntetett helyet foglal el a hosszútávú gazdasági növekedés előfeltételeinek alakulása, s az egyes kormányok-korszakok megítélésének is az a fő mércéje, hogy elősegítették-e ezek létrejöttét. Végül – de egyáltalán nem utolsósorban – azt is igyekszem bizonyítani, hogy az időszak összességében gazdaságilag sikeresnek tekinthető. A rossz adottságok ellenére a magyar gazdaság relatív – más, hasonló adottságokkal rendelkező nemzetgazdaságokhoz viszonyított – teljesítménye nem maradt el a dualizmus időszakának eredményétől.

A kontextus megteremtése céljából azonban először a kiinduló helyzetet mutatom be, majd a gazdasági *rekonstrukció* menetét, szakaszait ábrázolom – később szó lesz arról, hogy miért tartom célszerűbbnek e kifejezés használatát a konszolidáció helyett. Ezt követően a növekedésemélet vizsgálati szempontjait alkalmazva jellemzem a gazdasági rekonstrukció legfontosabb tényezőit, mint a szektorális változások, a tőkeintenzitás alakulása, a technológiai fejlődés és a humántőke fejlesztése. Kiemelem az időszak gazdaságpolitikájának hosszútávú hatásait. Végül értékelem a rekonstrukció eredményeit.

Előljáróban még annyit, hogy a Bethlen-korszak gazdaságtörténeti szempontból nem jelentett önálló szakaszt. Gróf Bethlen István miniszterelnökségének kezdete nem esett egybe nagyobb gazdaságtörténeti fordulóponttal. A vége (1931) már inkább tekinthető

⁴ HIDVÉGI Mária – VONYÓ Tamás: *Haza és lemaradás. A nemzeti iparfejlesztés kudarca*, Korunk 2012/11., 63.

gazdasági korszakhatárnak – a pénzügyi válság kieleződésének éve ez Magyarországon és Közép-Európában –, de ez is inkább belső választóvonal a nagy világgazdasági válság (1929–1934) időszakán belül. Bethlen István miniszterelnöki tevékenysége a következő fontosabb gazdasági szakaszokkal érintkezett:

1. *A háborús újjáépítés periódusa (1918–1925)*. Ennek során megtörtént a háború közvetlen és közvetett negatív következményeinek elhárítása, s a bruttó hazai termék egy főre számított értéke ismét elérte az I. világháború előtti szintet.

2. *A konjunktúra évei (1925–1929)*. Ezt a szakaszt gyors gazdasági növekedés jellemezte.

3. *A nagy válság időszaka (1929–1934)*. A világgazdasági válság első jeleinek kibontakozása után inkább csak stagnált a magyar gazdaság, de 1931-ben már jelentős visszaesés következett be, míg a mélypontot a következő év hozta.⁵

A gazdaságtörténeti elemzés tehát nem igazodhat Bethlen István miniszterelnökségének kezdő- és végpontjához. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az I. világháború utáni időszak magyarországi gazdasági rekonstrukciójában a Bethlen-kormányoknak ki-tüntetett szerepük volt.

A háború után mindenekelőtt az a feladat állt az ország előtt, hogy elhárítsa azokat a tényezőket amelyek a gazdasági növekedés útjában álltak, s visszataláljon a korábbi növekedési pályára. Ez a folyamat véleményem szerint a Jánossy-féle rekonstrukció fogalmával írható le legmeggyőzőbben, ezért ezt részesítem előnyben annak egészének megjelölésére; míg a konszolidáció vagy a korban gyakran használt szanalás kifejezéseket az egész folyamat egyes elemeire alkalmazhatjuk. A háború utáni helyreállítás ugyanis nem akkor ér véget, amikor a termelés ismét eléri a háború előtti színvonalat, hanem amikor a gazdasági kibocsátás szintje ismét megfelel a gazdasági fejlődés hosszútávú trendvonalából következő színvonalnak, melytől a háború következtében távolodott el – maradt le – a nemzetgazdaság.⁶ Vagyis az egész Bethlen-korszak részét képezte ennek az időszaknak.

A háború utáni növekedés tényezői

Mint láttuk, gyakran szó esik az I. világháború utáni magyarországi gazdasági fejlődést alakító fontos körülményekről, de azok leginkább rövid távon ható tényezők. Célszerű részletesebben és rendszerezetten, a növekedés hosszútávú meghatározóira is figyelve áttekinteni a gazdaság teljesítményét befolyásoló faktorokat, melyek betekintést engednek abba, hogy miként történt a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás a húszas években.⁷ Öt ilyen tényezőt veszek szemügyre az alábbiakban.

⁵ A korszakról lásd BEREND-RÁNKI: *Magyarország gazdasága az első világháború után...*, 7–129; Max-Stephan SCHULZE: *Austria–Hungary's economy in World War I = The Economics of World War I*, szerk. Stephen BROADBERRY – Mark HARRISON, Cambridge UP, Cambridge – New York, 2005, 78–111; a tágabb régióról Derek H. ALDCROFT – Steven MOREWOOD: *Economic Change in Eastern Europe since 1918*, Edward Elgar, Aldershot, 1995, 1–127.

⁶ JANOSSY Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1966.

⁷ A témáról összefoglalóan lásd Angus MADDISON: *Monitoring the World Economy 1820–1992*, OECD Development Center, Paris, 1995, 33–40; Angus MADDISON: *Explaining the Economic Performance of Nations. Essays in Time*

(*Strukturális változások*) Az egyes gazdasági tevékenységek, illetve gazdasági szektorok termelékenységi színvonala eltérő. Ebből következően az ágazatok között végbemenő változások kihatnak a gazdasági kibocsátás szintjére. Az alacsonyabb termelékenységű tevékenységek visszaszorulása a nagyobb termelékenységűek javára önmagában is hozzájárul a gazdasági növekedéshez, sőt maga a növekedés is jelentős részben az ágazati eltolódásokon keresztül valósult meg a 20. században Magyarországon és szerte Európában. Az egy alkalmazottra jutó termelési értékek eltérései világosan megjelentek Magyarországon is a század első évtizedeiben: egy munkavállalóra 1920-ban a nagyiparban több mint ötször akkora termelési érték jutott, mint a mezőgazdaságban, de még a kereskedelemben is két és félszer, a kisiparban kétszer akkora.⁸

1. táblázat

A nemzeti termék összetevőinek alakulása Magyarországon, 1911–1931 (%)⁹

	Mezőgazdaság	Bányászat	Gyárilpar	Kis- és építőipar	Kereskedelem	Szállítás	Lakás-szolgáltatások	Szolgáltatások
1911–13	49,8	1,2	13,8	8,2	4,0	5,1	6,1	11,8
1924–25	46,3	2,0	16,7	10,7	4,9	3,8	5,8	9,9
1929–30	36,6	1,2	16,8	11,3	7,5	6,5	7,2	13,3
1931–32	29,9	1,3	15,3	12,6	8,6	6,7	9,3	16,2

Megjegyzés: Folyó áron, a Net National Product százalékában; 1911–13: a trianoni határokon belül.

Az átstrukturálódás folyamatát is jól látjuk az 1920-as évek Magyarországon, ahol a gazdasági fejlődés hajtóereje a legkisebb termelékenységű ágazat, a mezőgazdaság visszaszorulása és úgyszólván az összes többi ágazat növekedése volt (1. táblázat). A növekedés meglehetősen egyenletesen oszlott meg utóbbiak között. Ha mégis ki kell emelnünk valamit, akkor egyrészt a kisipart említhetjük, amely vegyes kategóriának számított a statisztikában, mivel magában foglalta a kisebb építőipari vállalkozások tevékenységét éppúgy, mint a kisebb, szolgáltatással foglalkozó cégek termelését. Szintén a szektorális változások s így a növekedés hordozói voltak a lakásépítés és -bérbeadás, s a klasszikus szolgáltatások (pénzügy, oktatás, egészségügy, kormányzati tevékenység). Bár a nagyipar is növekedett, ez csak mérsékelt ütemű volt. Magyarország – ezúttal is a trianoni területet alapul véve – nagyobb ipari kapacitással került ki a háborúból, mint amivel belépett. 1913-ban például a nagyipar mintegy 400 ezer LE teljesítményű gépparkkal rendelkezett, míg 1921-ben már 600 ezer LE-vel.¹⁰ A világháborút követően a fémfeldolgozás, a gépipar és az élelmiszeripar lényegesen kisebb és egészen eltérő szerkezetű

and Space, Edward Elgar, Aldershot, 1995, 7–131; Adam SZIRMAI: *The Dynamics of Socio-Economic Development*, Cambridge UP, Cambridge, 2005; J. L. ANDERSON: *Explaining Long-Term Economic Change*, Macmillan, London, 1991; ERDŐS Tibor: *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*, Akadémiai, Budapest, 2006. 9–27.

⁸ Alexander ECKSTEIN: *National Income and Capital Formation in Hungary, 1900–1950 = Income and Wealth. Series V*, szerk. Simon Kuznets, Bowes and Bowes, London, 1955, 189.

⁹ Forrás: *Uo.*, 165.

¹⁰ *Uo.*, 177.

piaci igényekkel találkozott. Az ezekhez való alkalmazkodás éveket vett igénybe, s csupán részleges lehetett, így a teljes kapacitásuknak csak egy részét használhatták ki a vállalatok az 1920-as években. Az évtized második felének ipari fellendülése főként a textilipar és az építőipar – különösen a lakásépítés – dinamikáján alapult.

Mint jeleztem, a mezőgazdaság gyakorlatilag stagnált. Ennek okát a világgazdasági trendekben, a birtokszerkezetben és a gazdaságpolitikában egyaránt kereshetjük. A gabona árszínvonala kedvezőtlenül alakult a világgazdasági túlkínálat miatt, márpedig a domináns nagybirtokok gabonatermelésre voltak berendezkedve. Ez gyakorlatilag tőkét szivattyúzott át az iparba, amit elősegített a magyar kormányok említett vámpolitikája is, mely az ipari vámokat magasán tartotta – egyébként a nemzetközi trendeknek megfelelően.

A mezőgazdaság térvesztése és a magasabb termelékenységű szektorok fejlődése olyan szerkezeti változás, amit szinte mindig a tőkeállomány növekedése, a szakképzettség színvonalának javulása, a nemzetközi kereskedelem bővülése kísér. Ezek ugyancsak fontos növekedési tényezők, bár elhatárolásuk a szerkezeti változások hatásától nem egyszerű feladat.¹¹

(A tőkeintenzitás) A 19. század végének és a 20. század elejének gyors technológiai fejlődése, az új találmányok és eljárások az egyre nagyobb hatékonyságú termelés lehetőségét kínálták, de emellett mind költségesebb gépekben és berendezésekben öltöttek testet, vagy drága infrastruktúra kiépítését igényelték. Vagyis a gazdaságtörténeti tapasztalatok alapján azt mondhatjuk, hogy a magas szintű tőkefelhalmozás, az egy foglalkoztatottra jutó tőkeállomány emelkedése előfeltétele a termelékenység növekedésének is.¹² Ugyanilyen egyértelmű azonban az is, hogy a tőkeállomány nagysága csak kis – egyes számítások szerint egynegyed – arányban magyarázza a nemzetgazdaságok fejlettsége közötti eltéréseket, s a fennmaradó nagyobb részt az erőforrások hatékonyabb hasznosítása eredményezi.¹³

A tőkefelhalmozás szintje mellett annak szerkezete is befolyásolja a hosszútávú növekedést. Utóbbit az szolgálja, ha a nagyobb hatékonyságú ágazatok és az infrastruktúra kiemelkedően részesednek a befektetésekből. A magyarországi tőkefelhalmozás mélyebb elemzésére itt nincs lehetőség, így csak három fontos tendenciát emelek ki.¹⁴ Egyrészt a tőkefelhalmozás – lényegében a beruházások – átlagos szintje a bruttó hazai termék 11,2 százalékát tette ki az 1920-as évek második felében.¹⁵ Ez nagyjából megfelelt a nyugat-európai átlagnak, illetve az ország gazdasági fejlettségének. Mivel a belső felhalmozás alacsony volt, mindez nemzetközi források – hitelek, tőkebefektetések – fokozott felhasználásával volt lehetséges. Ezenkívül fontos jellemző az is, hogy a nagyobb hozzáadott

¹¹ MADDISON: *Monitoring the World Economy*, 40.

¹² John W. KENDRICK: *How much Does Capital Explain? = Explaining Economic Growth. Essays in Honour of Angus Maddison*, szerk. Adam Szirmai – Bart Van Ark – Dirk Pilat, North-Holland, Amsterdam, 1993, 129–145.

¹³ Gregory CLARK: *A Farewell to the Alms*, Princeton UP, Princeton, 2007, 329.

¹⁴ Bas VAN LEEUWEN – Péter FÖLDVÁRI: *Capital accumulation and growth in Hungary, 1924–2006*, Acta Oeconomica 2011/2., 143–164.

¹⁵ TOMKA Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*, Osiris, Budapest, 2009, 100.

értéket előállító ágazatok aránya jelentős ingadozásokkal ugyan, de nőtt, míg a mezőgazdaságé csökkent. Végül ki kell emelnünk az infrastruktúra, különösen a lakásépítés nagy súlyát a beruházásokon belül. 1929–30-ban ezek aránya elérte a felhalmozás több mint 40 százalékát (2. táblázat). A nagyobb értékű lakások a nagyvárosokban, s főként Budapesten épültek, de a falvakban is élénk házépítés folyt. Nem utolsósorban a földreform következtében, amely 390 ezer új parcellát és házhelyet eredményezett.¹⁶ Összességében tehát – figyelembe véve a beruházások szintjét és a növekedés ütemét – a beruházások hatékonysága jónak volt mondható, s azok nem szorították ki a fogyasztást sem. Ami azonban ennél is fontosabb, a magas arányú infrastrukturális beruházások támogatták a hosszú távú növekedést.

2. táblázat

A tőkefelhalmozás ágazatok szerinti összetételének alakulása Magyarországon, 1911–1931 (%)¹⁷

	Mezőgazdaság	Bányászat	Gyártóipar	Kereskedelem, szállítás	Lakásépítés	Kormányzat
1924–25	22,2	0,5	37,6	12,8	23,5	4,5
1929–30	15,7	0,9	23,1	11,0	42,6	6,6
1931–32	11,3	1,7	26,0	16,9	38,6	5,4

Megjegyzés: NNP folyó áron.

(*Technológiai fejlődés*) A technológiai változások hagyományosan a gazdasági növekedés legfontosabb forrásaiként – vagy legalábbis hordozóiként – jelennek meg a közgazdasági és gazdaságtörténeti irodalomban.¹⁸ Találmányok sokaságát lehetne példaként hozni annak bizonyítására, hogy a 19. század végétől miként gyorsult fel a műszaki fejlődés, lehetőséget teremtve a mind termelékenyebb munkavégzés számára. A fejlődésnek különböző szakaszai voltak, melyekben mindig más és más területek voltak az élenjárók, de a 20. század elején mindenképpen ezek közé tartozott a robbanómotor és az elektromosság alkalmazása, különösen a közlekedés és a kommunikáció terén.

Európában a gépkocsi és a telefon éppen az 1920-as években kezdett nagyobb számban megjelenni. Úgy tűnik, a robbanómotor hazai terjedése megfelelt a kelet-közép-európai régióban szokásosnak, legalábbis ami a személygépkocsi diffúzióját illeti: 1930-ban ezer lakosra egy személygépkocsi jutott Magyarországon éppúgy, mint Csehszlovákiában és Lengyelországban. Ugyanakkor a rádió és a telefon tekintetében Magyarország nemcsak a régióban járt élen, hanem nyugat-európai országokat is megelőzött: szintén 1930-ban ezer lakosra 35 rádiókészülék esett Magyarországon, míg Franciaországban 33, Svájcban 26, Norvégiában 30, Olaszországban 5. A telefon esetében 1930-ban a

¹⁶ ECKSTEIN: *National Income and Capital Formation in Hungary*, 206.

¹⁷ Forrás: *Uo.*, 205, 219.

¹⁸ Utóbbi szerepére lásd C[harles]. H. FEINSTEIN: *Capital Accumulation and the Industrial Revolution = The Economic History of Britain Since 1700. Vol. I. 1700–1860*, szerk. Roderick Flaud – Donald McCloskey, Cambridge UP, Cambridge, 1981, 128–143.

Magyarországon ezer lakosra jutó 12 készülék a régióban a legtöbbszörnek számított, de megelőzte az olasz szintet is.¹⁹

A villamosenergia-fogyasztás már jócskán elmaradt a korban Ausztria vagy Csehszlovákia felhasználása mögött, de azokénál jobban bővült, vagyis a tetemes hátrányból sikerült lefaragni.²⁰ A villamosítás számára kedvező adottság volt az, hogy ezen a téren nemzetközileg is számottevő cégek működtek Magyarországon. Az Egyesült Izzó nagy exportot tudott lebonyolítani, s termékfejlesztései (rádiócsövek, nagykristályos wolfram-szálás izzólámpa stb.) ezt hosszabb távon is garantálták, s itt a modern K+F (kutatás és fejlesztés) kialakításának is voltak jelei. A Ganz gyár is rendelkezett világszínvonalú termékekkel, de esetében az export már nem bővült olyan mértékben. A villamosiparban jónéhány jelentős méretű külföldi cég is működött Magyarországon: a Magyar Philips Művek, a Standard Villamossági Rt., a Magyar Siemens-Schuckert Művek stb. A versenyképes gazdasági környezet mellett az ezek biztosította tőkebefektetések a technológiaimportban is pótolhatatlan szerepet játszottak. Példák más területekről is sorolhatók. Pusztán az ilyen példákra alapozva azonban kétségtelenül nehéz egyértelműen meghatározni azt, hogy az 1920-as évek Magyarországa mennyire volt sikeres a technológiai újításokban és adaptációban.

(A humán tőke) Valószínűleg nem szükséges hangsúlyozni azt, hogy az élenjáró technológiai-ismeretek adaptációjának képessége döntően függ a humán tőke színvonalától. A „humán tőke” koncepciója szerint a tudás ugyanolyan fontos termelési tényező, mint a gépekben megtestesülő tőke, sőt ahhoz hasonlóan felhalmozható, növelhető, részben még át is örökíthető.²¹ A humán tőkének a tudás mellett más összetevői is vannak, melyek közül kiemelkedik a lakosság egészségi állapota. A következőkben ezt a két tényezőt veszem szemügyre.

A humán tőke szintjének mérése nem egyszerű, de egyrészt az iskolai oktatás terjedése jó indikátora lehet, másrészt a mortalitás alakulása az egészségi állapot változásaira nyújthat átfogó információt. Nem csupán a szűken értelmezett ismeretek átadása fontos a gazdasági növekedés szempontjából. Az iskola az ismeretek átadása mellett olyan szocializációs intézményként is működik, amely a hatékony társadalmi együttéléshez szükséges értékeket és normákat is terjeszti.²²

A magyar lakosság években kifejezett átlagos iskolázottsága 1920 és 1930 között 0,82 évvel emelkedett, ami az egyik legjobb eredmény a század során – az 1990-es és az 1940-es évtized után –, s meghaladta a dualizmus bármelyik évtizedének fejlődését (3. táblázat).²³ Ennél is látványosabb volt a halandóság javulása a vizsgált időszakban. A fér-

¹⁹ Béla TOMKA: *A Social History of Twentieth-Century Europe*, Routledge, London – New York, 2013. 232–233.

²⁰ Brian R. MITCHELL: *International Historical Statistics: Europe, 1750–1988*, Macmillan, Basingstoke, 1992. 500.

²¹ Theodore SCHULTZ: *Investment in Human Capital*, *American Economic Review* 51. (1961), 1–17. (Magyarul: Theodore SCHULTZ: *Beruházás az emberi tőkébe*, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1983.)

²² SZIRMAI: *I. m.*, 213–224.

²³ Bas VAN LEEUWEN – FÖLDVÁRI Péter: *A magyar lakosság átlagos iskolázottságának becslése, 1920–2006*, *Statisztikai Szemle* 2008/10–11., 1003.

fiak születéskor várható átlagos élettartama 7,7 évvel nőtt, míg a nőké 8,7 évvel emelkedett. Ez nem csak a halandóság leggyorsabb javulása Magyarország egész története során, hanem meghaladta bármely nyugat-európai ország megfelelő mutatójának változását ebben az évtizedben (4. táblázat).²⁴ Ezek a látványos szociális eredmények számos tényező eredményeként álltak elő, melyek közül ki kell emelni az anya- és csecsemőgondozás intézményeinek fejlesztését (Stefánia Szövetség, Zöldkereszt Mozgalom), a járványügy előrehaladását, a társadalombiztosítás kiterjesztését, és persze az iskolázottság növekedését is.

3. táblázat

A magyarországi lakosság átlagos iskolázottsága években kifejezve, 1920–1950²⁵

	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950
Iskolázottság hossza (év)	4,03	4,63	4,94	4,45	5,27	5,72	6,71

Megjegyzések: 1890–1913: a trianoni határokon belül.

4. táblázat

Férfiak és nők születéskor várható átlagos élettartama Magyarországon és Nyugat-Európában, 1920–1950²⁶

	1900	1910	1920	1930	1940	1950
Férfiak Magyarország	36,6	39,1	41,0	48,7	55,0	59,9
Férfiak Nyugat-Európa (átlag)	45,6	49,8	53,1	57,7	61,9	65,2
Nők Magyarország	38,2	40,5	43,1	51,8	58,2	64,2
Nők Nyugat-Európa (átlag)	48,2	52,3	56,5	60,8	64,1	69,3

Megjegyzések: Nyugat-Európa: Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Belgium, Írország, Németország, Ausztria, Svájc, Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország, Olaszország; Magyarország 1900–1910: a trianoni határokon belül.

Hangsúlyozni szükséges, hogy az iskolázottság és a lakosság egészségi állapotának javulása nem rövid, hanem hosszú távon hat a gazdasági növekedésre. Tehát ezeknek a mutatóknak a javulása nem elsősorban a húszas évek fejlődését befolyásolta, hanem hosszú távon javította az ország gazdasági lehetőségeit. Vannak olyan periódusok a 20. századi magyar történelemben, melyek a rövidtávú célok érdekében felélték a jövőbeli gazdasági fejlődés forrásait. A fenti jelek arra mutatnak, hogy a húszas években inkább gyarapodtak ezek a források.

²⁴ TOMKA Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig*, Akadémiai, Budapest, 2011, 196–197; Max-Stephan SCHULZE – Felipe TAMEGA FERNANDES: *Human capital formation in Austria-Hungary and Germany: time series estimates of educational attainment, 1860–1910 = A felhalmozás műve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*, szerk. Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla, Századvég, Budapest, 2009, 284.

²⁵ Források: SCHULZE – TAMEGA FERNANDES: *I. m.*, 284; VAN LEEUWEN – FÖLDVÁRI: *A magyar lakosság átlagos iskolázottságának becslése...*, 1003.

²⁶ Forrás: TOMKA: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség*, 271.

(*Világgazdasági integrálódás*) Az egyes nemzetgazdaságok közötti kereskedelmi és tőkekapcsolatok elősegítik a hatékonyság növekedését, mivel ösztönzik az új technológiák terjedését, s legalább részben ellensúlyozzák a természeti erőforrások hiányát is. Másrészt lehetővé teszik az egyes nemzetgazdaságok számára, hogy azoknak a termékeknek vagy szolgáltatásoknak az előállítására specializálódjanak, amelyeket a leghatékonyabban tudnak előállítani. Az áruk és a tőke mozgása mellett ki kell emelni a gondolatok, a tudás – és így az emberek – szabad áramlásának jelentőségét is. Ennek megléte könnyíti, hiánya pedig gátolja a gazdaság és a társadalom hatékony működéséhez szükséges ismeretek megszerzését. Általános szabályként az is megállapítható, hogy minél kisebb egy nemzetgazdaság, annál inkább rá van utalva a külkereskedelemre.

A vizsgált növekedési tényezők között ez az, ami a legkevésbé segítette a magyar gazdasági rekonstrukciót az 1920-es évek során. Az Európán belüli vámhatárok hosszának világháború utáni növekedését, a vámtételek emelkedését és hasonló kereskedelmi akadályok létét nem szükséges itt részletezmem. A nemzetközi trendekhez való adaptáció tehát ebben az esetben a *beggar-my-neighbor*-politika követése volt, mely alól a magyar kormány sem tudta kivonni magát. A külkereskedelmi forgalom kisebb volt a háború előttihez képest még a '20-as évek második felének fellendülés idején is szerte Európában. Ez kétségkívül rontotta a világgazdaság növekedési esélyeit, s jelentősen mérsékelte a meglévő kedvező tényezők hatását Magyarországon is.

Értékelés

A növekedési tényezők vizsgálata – amire eddig, az adott terjedelmi kereteken belül kísérletet tettünk – közelebb vihet a húszas évek gazdasági folyamatainak megértéséhez. Ugyanakkor a gazdaságtörténészek gyakran – nem titkolt lekicsinyléssel – „anekdotikus bizonyítéknak” nevezik az ilyen típusú érvelést, mivel az (forráshiány vagy más okok miatt) nem átfogó, nem alkot zárt rendszert. Ezért is szükséges a gazdasági kibocsátás alakulásának bemutatása a húszas évek Magyarországon.

Bár historiográfiai áttekintésre nincs módom, korábban jeleztem, hogy a dualizmus és a két világháború közötti időszak – s benne az 1920-as évek – gazdasági teljesítményét általában merőben ellentétes módon ítéli meg a szakmai és a tágabb közönség.²⁷ Az előbbi rendszerint nem egyszerűen boldog békeidőként jelenik meg, hanem olyan periódusként, amely rendkívül dinamikus gazdasági fejlődést hozott:²⁸ ennek során

²⁷ Ivan T. BEREND: *Past Convergence within Europe: core-periphery diversity in modern economic development = Economic Convergence and Diversity in Europe*, szerk. Gertrude Tumpel-guggerell – Peter Mooslechner, Edward Elgar, Cheltenham, 2003, 13. Lásd még például BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon, 1867–1914* = UÖK.: *Gazdaság és társadalom*, Magvető, Budapest, 1974, 36–58; BEREND-SZUHAY: *I. m.*, 117–118, 320–321.

²⁸ Újabb vizsgálatok szerint a dualizmus korának magyarországi gazdasági növekedése nem volt olyan gyors, mint korábban több kutató vélte. Ennek már önmagában is komoly következményei lehetnek a dualizmus és a két világháború közötti időszak gazdasági fejlődésének hagyományos, éles szembeállítására nézve. Mindazonáltal ezen eredményekkel itt nem foglalkozhatok részletesen. Lásd Max-Stephan SCHULZE:

Magyarország jelentősen felzárkózott a fejlett Nyugathoz. Különösen igaz ez a Horthy-rendszer gazdasági fejlődésével összevetve, amely az infláció, a nagy válság, végül pedig a német érdekszférába való bekerülés időszakaként jelenik meg. A rendszeres összehasonlítások fényében azonban ez a kép módosításra szorul.

Az összehasonlítás egységeinek megválasztása, s ugyanúgy az összehasonlítás időszaki tekintetében jónéhány alternatíva felmerülhet. Az összehasonlítás gyakran bonyolult módszertani problémáinak tárgyalása itt nem lehetséges, így csak azt rögzíthetem, hogy a magyarországi fejlődést először egy 13 országból álló nyugat-európai minta pályájához hasonlítom. Ezt a mintát nem befolyásolják egyetlen ország fejlődésének esetlegességei; másrészt Nyugat-Európa az a régió, ahonnan a korban a legfontosabb növekedési impulzusok származtak a magyar gazdaság számára, jórészt ez közvetítette az amerikai technológiákat is.

Kiindulópontunk az lehet, hogy a 19. század végén az egy főre jutó GDP Magyarországon – a trianoni területet alapul véve – a nyugat-európai átlagos szint valamivel több mint a felét tette ki, a mintánkban szereplő nyugat-európai országok mindegyike mögött elmaradva. A 20. század elején Magyarország kis mértékben konvergált Nyugat-Európához, s ez a folyamat az I. világháború előtti években tetőzött, amikor a magyar szint a nyugat-európai átlag 60,4 százalékát tette ki (5. táblázat).

5. táblázat

Az egy főre jutó bruttó hazai termék alakulása Magyarországon és Nyugat-Európában, 1890–1939
(1990-es Geary–Khamis nemzetközi dollár)²⁹

	1890	1913	1920	1929	1938
<i>Magyarország</i>	1473	2098	1709	2476	2655
<i>Nyugat-Európa átlaga</i>	2535	3474	3247	4336	4667
<i>Magyarország a nyugat-európai átlag %-ában</i>	58,1	60,4	52,6	57,1	56,9
<i>Magyarország Ausztria %-ában</i>	60,3	60,5	70,9	66,9	74,6

Megjegyzések: Nyugat-Európa: Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Belgium, Írország, Németország, Ausztria, Svájc, Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország, Olaszország; Magyarország 1890–1913: a trianoni határokon belül.

Az I. világháború és különösen az azt követő évek súlyosabb gazdasági következményekkel jártak Magyarországon, mint a legtöbb nyugat-európai országban, s ez megmutatkozott

Patterns of growth and stagnation in the late nineteenth century Habsburg economy, European Review of Economic History 4. (2000), 314. A kutatási problémák áttekintéséhez: KÖVÉR György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye = A Monarchia kora – ma*, szerk. Gerő András, Új Mandátum, Budapest, 2007, 44–72.

²⁹ Saját számítások a következő források alapján: MADDISON: *Monitoring the World Economy, 1820–1992*, 194–195 (Németország 1890–1938), 198 (Írország 1890–1900); Angus MADDISON: *The World Economy. Historical Statistics*, OECD, Paris, 2003, 60–61 (Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Svédország, Svájc, Egyesült Királyság 1890–1913), 62–63 (Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Svédország, Svájc, Egyesült Királyság 1920–1938), 67–69 (Írország 1913–1938), 100–101 (Magyarország 1890–1938).

a gazdasági kibocsátás arányainak alakulásában is. Ugyanakkor a fellendülés meglehetősen hamar és erőteljesen megindult Magyarországon, s így az egy főre jutó GDP a nagy gazdasági világválság előestéjén (1929) már elérte a nyugat-európai átlag 57,1 százalékát, s ezzel nagyon megközelítette az I. világháború előtti relatív gazdasági fejlettséget.

Szintén tanulságos lehet az, ha Magyarországot Ausztriához viszonyítjuk. Egy ilyen összehasonlítást indokolhat az, hogy e két ország – változó formában és mértékben – hosszú időszakon keresztül gazdasági egységet képezett. Másrészt amikor ez a szoros összefonódás megszűnt, az I. világháború után nagyon hasonló politikai és gazdasági örökséggel és adottságokkal rendelkeztek, ráadásul ezt a két államot földrajzi helyzetük és nagyságuk is rokonítja.

Nos, a 19. század végén a magyarországi gazdasági kibocsátás – a trianoni határokon belül – enyhén közeledett az osztrákhhoz, és 1890-re egy főre vetítve elérte annak 60,3 százalékát. Ezt követően nagyjából ezen a relatív szinten maradt az I. világháborúig. A két szomszédos ország közötti különbség azonban jelentősen tovább csökkent a világháború után, aminek eredményeként 1929-ben Magyarország egy főre jutó gazdasági kibocsátása az osztrák szint 66,9 százalékára emelkedett, vagyis csökkent a nyugati szomszédval szembeni lemaradás az I. világháború előttihez képest. Ez az egyik legjobb magyar adat a 20. század során. Magyarország ennek tanulsága szerint hatékonyabban alkalmazkodott az I. világháború után a mindkét korábbi birodalomfél számára alapvetően megváltozott körülményekhez.

Összefoglalás

E tanulmány először igyekezett bemutatni a Magyarország I. világháború utáni gazdasági helyzetével, az 1920-s évek rekonstrukciós erőfeszítéseivel foglalkozó szakirodalom jellemző vonásait, majd amellet érvelt, hogy indokolt új szempontok és megközelítések alkalmazása a témára vonatkozó gazdaságtörténeti kutatásokban. Ezek között kiemelt szerepet kaphat az adaptációs és innovációs mechanizmusok vizsgálata. Áttekintette a rekonstrukció szakaszait, majd a legfontosabb növekedési tényezők alakulását vette számba. Ezt követően több módon is nemzetközi összehasonlításban vizsgálta a magyarországi gazdasági rekonstrukció eredményeit. Ezek egyaránt eredményesnek mutatták a rekonstrukciót, de azt különösen sikeresnek tekinthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a hasonló gazdasági-társadalmi adottságokkal rendelkező Ausztria milyen nehezen lett úrrá a háború és a békeszerződések okozta nehézségeken. E dolgozat kiemelte azt is, hogy a vizsgált időszak gazdaság- és társadalompolitikája nemcsak rövidtávú célokat szolgált, hanem segítette a hosszútávú gazdasági növekedést, mivel komoly erőforrásokat szánt az anyagi és humán infrastruktúra fejlesztésére.